

Oostenrijk

1 Wenen	99
2 Het oosten van Oostenrijk	171
3 Melk, de Wachau en het Waldviertel	209
4 Linz en het dal van de Donau	241
5 Salzburg en het Salzkammergut	279
6 Graz en Stiermarken	347
7 Klagenfurt en Karinthië	393
8 Tirol, van Innsbruck tot Lienz	431
9 West-Tirol en Vorarlberg	515

DE REGIO'S VAN DEZE GIDS:
ZIE DE KAART HIERNAAST

Lannoo

Inhoud

Niet te missen.....8

Hoogtepunten van Michelin.....12

Reisplanner.....20

Met het gezin.....28

DE REIS VOORBEREIDEN

Naar Oostenrijk32

Voor het vertrek34

Oostenrijk van A tot Z.....37

Evenementen44

Leestips en films46

DieterMeyr/Getty Images Plus

MEER WETEN OVER OOSTENRIJK

Welkom in Oostenrijk.....50

Natuur en landschap56

Tradities en levenskunst.....60

Geschiedenis63

Muziek, literatuur en film.....75

Kunst en architectuur.....82

STEDEN EN BEZIENS- WAARDIGHEDEN

1 Wenen

Wenen104

De oude stad112

De Ring.....128

De Hofburg135

Kunsthistorisches Museum.....144

MuseumsQuartier147

Wieden.....151

Belvedere157

Schönbrunn161

De Donau en omliggende heuvels....165

Tatiana Dyuvbanova/Getty Images Plus

2 Het oosten van Oostenrijk

Stift Klosterneuburg.....	172
De Marchfeldschlösser.....	175
Petronell-Carnuntum.....	178
Eisenstadt.....	183
Neusiedler See.....	189
Wienerwald.....	196
Schneeberg.....	203

3 Melk, de Wachau en het Waldviertel

Stift Melk.....	211
Wachau.....	214
Krems Und Stein.....	218
Tulln.....	225
Sankt Pölten.....	228
Waldviertel.....	233

4 Linz en het dal van de Donau

Linz.....	242
Het dal van de Donau.....	254
Stift Wilhering.....	260
Wels.....	263
Stift Sankt Florian.....	268
Enns.....	271
Steyr.....	274

5 Salzburg en het Salzkammergut

Salzburg.....	282
Salzachtal.....	304
Salzkammergut.....	310
Sankt Wolfgang.....	318
Bad Ischl.....	321
Hallstatt.....	325
Bad Aussee.....	330
Gmunden.....	334
Radstädter Tauernstraße.....	338
Schladminger Tauern.....	343

6 Graz en Stiermarken

Graz.....	348
Steirische Weinstraße.....	371
Bruck an der Mur.....	377
Pöllau.....	379
Mariazell.....	382
Eisenerzer Alpen.....	385

7 Klagenfurt en Karinthië

Klagenfurt.....	394
Wörthersee.....	399
Villach.....	403
Spittal an der Drau.....	407
Maltatal.....	412
Friesach.....	415
Gurker Dom.....	418
Sankt Veit an der Glan.....	422
Stift Maria Saal.....	426

8 Tirol, van Innsbruck tot Lienz

Innsbruck.....	434
Olympiaregion Seefeld.....	451
Fernpassstraße.....	457
Karwendelkette.....	461
Benedendal van de Inn.....	465
Kaisergebirge.....	475
Kitzbühel.....	481
Zillertal.....	484
Felbertauernstraße.....	489
Stubachtal.....	491
Kapruner Tal.....	493
Großglockner Hochalpenstraße.....	495
Gasteiner Tal.....	501
Lienz.....	507
Matrei in Osttirol.....	511

9 West-Tirol en Vorarlberg

Ötztal.....	518
Pitztal.....	525
Oberinntal.....	527
Kaunertal.....	530
Van Bregenz naar Feldkirch.....	533
Bregenzerwald.....	548
Arlberg.....	557
Montafon en de Silvretta.....	566

Register.....	572
Kaarten en plattegronden.....	583
Woordenlijst.....	achterflap

 Raadpleeg voor iedere plaats ons adresboekje

Niet te missen

Het Salzkammergut

Deze bijzonder romantische regio die op de Werelderfgoedlijst van Unesco prijkt, heeft alles om u te verleiden, vooral wanneer de eerste sneeuwvlokken neerwarrelen op de schilderachtige meren. **Zie blz. 310.**

aroundtheworld.photography/Getty Images Plus

FootToo/Getty Images Plus

Innsbruck

Een charmante, kleurrijke stad, omringd door adembenemende besneeuwde bergtoppen, die pareltjes als een gouden dakje, een rococokerk en een Tiroler Volkskunstmuseum herbergt. **Zie blz. 434.**

R. Harding/hemis.fr

Wenen

Deze voormalige keizerlijke residentie van de Habsburgers staat bol van kunst en muziek. Laat u verrassen! Een walsmelodie, een koetstochtje, een meesterwerk van Klimt, een glas wijn onder een prieeltje... alles is hier onweerstaanbaar! **Zie blz. 104.**

Salzburg

Smeedijzeren uithangborden, koperen koepels en barokke kastelen: de stad van Mozart is een betoverende plek waar u zich in een filmdecor waant.

Zie blz. 282.

bluejayphoto/Getty Images Plus

rusm/Getty Images Plus

Melk en de Wachau

In de Wachau is de Donau op zijn mooist, in een schilderachtig landschap vol wijngaarden en abrikozenbomen, waar de abdij van Melk als een barok meesterwerk bovenuit torent. **Zie blz. 211 en 214.**

Hoogtepunten van Michelin

De kloosterbibliotheek van Stift Admont
Drazen Lovric/Getty Images Plus

♥ **Dwaal zachtjes door de fabelachtige kloosterbibliotheek van Admont**, over de glanzende parketvloer, en laat u overweldigen door de rijkdom aan stucwerk, fresco's en boeken. **Zie blz. 387.**

♥ **Luister naar een compositie van Mozart in de stad waar hij werd geboren.** Tijdens de jaarlijkse Mozartwoeke wordt het leven van dit wonderkind, het grootste muzikale genie aller tijden, gevierd met een zorgvuldig samengesteld, hoogstaand programma. **Zie blz. 299.**

♥ **Trakteer uzelf op een kop koffie en wat lekkers** in een van de gezellige cafés in Wenen, waar het heerlijk toeven is. Ga bijvoorbeeld naar Café Schwarzenberg, Café Central of Oberlää en geniet van een *Einspänner*. **Zie blz. 134 en 126.**

In Café Schwarzenberg in Wenen
Ikedamasa/Getty Images Plus

Cruise op de Donau in de Wachauvallei
Sergey_Fedoskin/Getty Images Plus

Het hoofdaltaar in de abdijkerk van Stift Stams
Joaquin Ossorio-Castillo/Getty Images Plus

TOP 5 Barokke en rococo- abdijen

1. Melk (blz. 211)
2. Wilhering (blz. 260)
3. Sankt-Florian (blz. 268)
4. Altenburg (blz. 234)
5. Stams (blz. 457)

♥ **Bewonder de Donau-oeveren in de Wachau vanaf het water.** Tijdens een romantische boottocht tussen Melk en Krems vaart u langs kastelen en charmante stadjes tegen een decor van wijnranken. Ga gerust onderweg even van boord voor een uitstapje! **Zie blz. 217.**

♥ **Laat u betoveren tijdens de traditionele jachten op demonen** en andere woestelingen die tijdens de lange winternachten de dorpen onveilig maken. Of ga kijken bij een van de beroemde carnavalsfeesten, zoals het *Schemenlaufen* in Imst. U kijkt uw ogen uit! **Zie blz. 528.**

10 dagen

Tocht door de nationale parken

Route: 1200 km door zeven schitterende natuurgebieden

FootToc/Getty Images Plus

Donau-Auen

Dag 1

Rijd vanaf Wenen langs de Donau naar Hainburg (blz. 180) om het Marchfeld (blz. 175) te verkennen. Deze alluviale vlakte, een van de laatste van Centraal-Europa, is nu onderdeel van het Nationaal Park van de Donauweiden. Overnacht in Orth an der Donau (blz. 177).

Seewinkel

Dag 2

Wandel door de natte weiden rond de Neusiedler See (blz. 189) en over de zoutvlakte van Seewinkel, langs de grens met Hongarije (blz. 193). Overnacht in het charmante plaatsje Rust, dat beroemd is om de vele ooievaarsnesten (blz. 190).

Eisenerz

Dag 3

Ga richting Eisenstadt en vervolgens richting Mariazell (blz. 382) en Hieflau (blz. 386) via de landelijke wegen 21 en 24. Arriveer aan het einde van de dag in Eisenerz en overnacht hier (blz. 391).

Erzberg

Dag 4

Bezoek de open mijn (blz. 386) en wandel om het meer van Leopoldstein (blz. 387). Overnacht in Eisenerz (blz. 391).

Niedere Tauern

Dag 5

Rijd naar de Millstätter See (blz. 409) via Trieben en Murau. Overnacht in Millstatt (blz. 411).

Gerlitz/Nockberge

Dag 6

Maak een uitstapje naar de top van de Gerlitz (blz. 404), dicht bij het Nockgebergte. Overnacht in Millstatt (blz. 411).

Maltatal

Dag 7

Verken het schitterende Maltatal, ten noordwesten van Millstatt, en volg de beroemde Malta-Hochalmstraße (blz. 413). Overnacht in Millstatt (blz. 411).

Hohe Tauern

Dag 8-9

Neem vanaf Spittal an der Drau de wegen 106 en 107 (Mölltal) naar

Heiligenblut (**blz. 498**), aan de voet van de Hohe Tauern. In dit grootste nationaal park van Centraal-Europa kunt u schitterende wandelingen maken. Overnacht in Heiligenblut (**blz. 500**).

Van de Großglockner naar Wenen Dag 10

Terug naar Wenen via de prachtige Großglockner Hochalpenstraße (**blz. 495**), Bischofshofen (**blz. 308**), Salzburg en ten slotte de A1.

Tip: heeft u nog twee dagen extra? Neem dan ter hoogte van Sankt Pölten weg S33, die leidt naar Krems, Horn en het grensoverschrijdende nationaal park Thayatal (blz. 238).

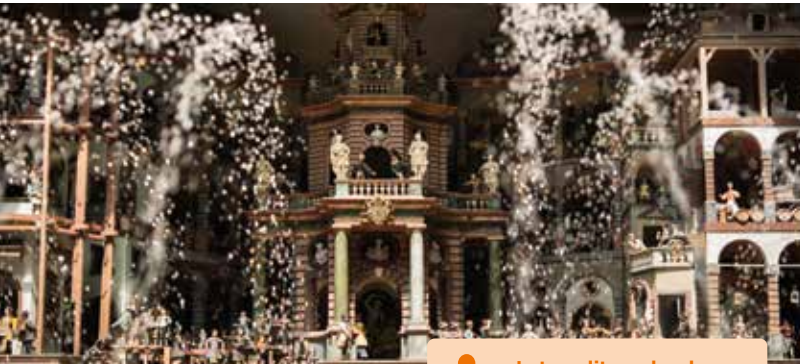

Rietschoven langs de Neusiedler See
fotofritz16/Getty Images Plus

Uitzicht over de meren vanaf de top van de Gerlitzten

Prisma by Dukas Presseagentur GmbH/Alamy/hemis.fr

Waterspelen in de tuin van Hellbrunn

► **Waterspelen in de tuinen van Schloss Hellbrunn.**

Dolle pret en natte kleren verzekerd! Het water kan overal omhoog spuiten, op onverwachte momenten en onverwachte plekken... Ook volwassenen gaan op in dit heerlijke vermaak en duiken met kinderlijk enthousiasme in deze verrassende wereld waarin vroeger de prins van Salzburg speelden! **Zie blz. 296.**

► **Freilichtmuseum Tiroler Bauernhöfe.** Krakend hout, onregelmatige trappetjes, lage plafonds en een karakteristieke geur. In deze eeuwenoude boerderijen

Het Freilichtmuseum Tiroler Bauernhöfe in Kramsach

A. Ceolan/De Agostini Editore/age fotostock

 Let op dit symbool: het staat in deze gids bij bezienswaardigheden en activiteiten waar ook uw kinderen plezier aan hebben.

wanen jong en oud zich moeiteloos in het leven van weleer. Ook in het openluchtmuseum in Stübing in Stiermarken duikt u terug in de tijd. **Zie blz. 471 en 362.**

► **Dierenpark Cumberland in Grünau im Almtal.** Trek uw wandelschoenen aan en maak, al wandelend door een prachtig, ongerept natuurgebied, kennis met de Oostenrijkse wilde dieren. U ziet hier steenbokken, edelherten, bizons, lynxen en zelfs bruine beren en wolven. Ook toegankelijk voor kinderwagens. **Zie blz. 336.**

► **De mijn van Altaussee.** Deze mijn, die bekend werd doordat er tijdens de Tweede Wereldoorlog meer dan 6000 kunstwerken (van onder anderen Rubens, Dürer en Vermeer) werden ondergebracht om ze te beschermen tegen de bombardementen, is nog steeds in gebruik. Men wint hier, naast zout water, ook zoutblokken. U kunt tot diep in de mijn doordringen, waar u wordt onthaald met een muzikale en visuele voorstelling. U ziet de Barbarakapelle, gewijd aan de patrones van de mijnwerkers, en steekt met een bootje het meer over naar de kantine van de mijn. **Zie blz. 332.**

► **Swarovski Kristallwelten in Wattens.** Buiten vermaken de kinderen zich in een glinsterende draaimolen, een doolhof, een speeltoren en andere speelfaciliteiten, en bij de kristalwolken boven zwart spiegeland water. Binnen in de mysterieuze 'Reus' vindt u achttien betoverende zalen. **Zie blz. 444.**

► **Carnavalmuseum in Imst.** Het carnaval van Imst is in het hele land beroemd vanwege het *Schemenlaufen*, dat om de paar jaar plaatsvindt: een uniek spektakel waarbij de maskers en de kostuums uit het Carnavalmuseum worden gedragen. Buiten deze optochten om kunt u de maskers en kostuums in het museum bewonderen. **Zie blz. 528.**

► **Ooievaars kijken in Marchegg.** In natuurreservaat Marchauen broedt een van de grootste ooievaarskolonies van Europa, die circa vijftig paren telt. In het reservaat kunt u verschillende rondwandelingen maken, waarbij u de ooievaars, maar ook eenden en bevers, in hun natuurlijke omgeving kunt zien. Neem een verrekijker mee! **Zie blz. 177.**

► **Tentoonstelling van kerststallen in Christkindl bij Steyr.** In de Wallfahrtskirche is een prachtige expositie van kerststallen, waarvan er één het hele jaar door te zien is. Deze mechanische kerststal bevat 300 figuren die bewegen middels een ingewikkeld systeem van kettingen en tandwielen. Er is maar liefst veertig jaar aan gebouwd! U ziet er ook een van de grootste kerststallen ter wereld, met bijna 800 figuren. **Zie blz. 276.**

► **Drakentreintje in de Pöstlingberg vlak bij Linz.** Verscholen in de berg rijdt de 'Grottenbahn', een als draak uitgedost treintje, door grotten die bewoond worden door dwergen en gnomen. Bekijk daarna op de

lager gelegen verdieping ook de opstellingen die de sprookjes van de gebroeders Grimm uitbeelden, en laat u terugvoeren naar uw kindertijd! **Zie blz. 247.**

► **Eisriesenwelt.** Zodra het in de grot verscholen deurtje opengaat, komt een ijskoude tochtvlaag u tegemoet. Erachter vindt u een magische ijswereld met meer dan 40 kilometer aan sprookjesachtige galerijen! In de zalen met tot de verbeelding sprekende namen vindt u ijsorgels, indrukwekkende ijsfiguren en zelfs een ijstunnel! **Zie blz. 307.**

Ijsgrot in Eisriesenwelt
M. Siepmann/Westend61 RM/age fotostock

Evenementen

Het is voor de befaamde culturele evenementen sterk aan te bevelen om van te voren plaatsen te reserveren. Dat kan bij de organisaties zelf, de toeristenbureaus of via de sites www.oeticket.com en www.events.at.

📍 Ook in de 'Adresboekjes' in het deel 'Steden en bezienswaardigheden' zijn culturele evenementen te vinden.

Januari

Wenen –

www.wienerphilharmoniker.at. Nieuwjaarsconcert van de Wiener Philharmoniker in de Musikverein.

Bad Gastein –

www.gasteinerperchten.com. Carnavalsoptocht de *Perchtenlauf*. Om de vier jaar, tussen 2 en 6 januari (eerstvolgende keer in 2026).

Salzburg – mozarteum.at.

Mozartwoche (rond 27 januari, Mozarts geboortedag).

Februari

Gmunden –

www.festwochen-gmunden.at. Salzkammergut Festival aan de oevers van de Traunsee: theater, concerten, jazz en optredens.

Imst – *Buabefasnacht*: Om de vier jaar (eerstvolgende keer in 2027), een gemaskerde optocht voor jongens van 6 tot 16 jaar;

Schemenlaufen: om de vier jaar (eerstvolgende keer in 2024), gemaskerde optocht voor mannen die de overwinning van de lente op de winter symboliseert.

Telfs – *Schleicherlaufen*: Elke vijf jaar (eerstvolgende keer in 2025), een plechtige optocht van gemaskerde mannen. Een traditie die teruggaat tot de 16de eeuw.

Maart

Graz – www.diagonale.at.

Diagonale: festival van de Oostenrijkse film.

Bregenz – www.bregenzerfruehling.com. *Bregenzer Frueling*, lente in Bregenz: dansfestival.

April

Salzburg – www.osterfestspiele-salzburg.at. *Osterfestspiele*, Paasfestival: opera's en concerten.

Krems – www.donaufestival.at. Donaufestival: toneel, dans, muziek, beeldende kunst (eind april-begin mei).

Mei

Zell am Ziller – www.gauderfest.at.

Gauderfest: bierfeest met streekfanfares en folkloristische manifestaties (eerste week van mei).

Bad Aussee – www.narzissenfest.at. *Narzissenfest*: Narcissenfeest (eind mei/juni).

Graz – www.designmonat.at. *Design Monat*: exposities en workshops overal in Graz, door Unesco uitgeroepen tot 'City of Design'.

Wenen – www.musikverein.at. *Musikverein Festival Wien*: klassieke muziek (mei-juni).

Millstatt – www.musikwochen.com. Internationale muziekweken (mei-juni).

Juni

Köflach – *Stoeterij van Piber* - Parades van lipizzaners en demonstraties van de Spaanse Rijsschool in Wenen (juni).

Wiesen – www.wiesen.at. Muziek in de openlucht: reggae, rock en jazz (mei-augustus).

Innsbruck – www.stars-of-tomorrow.at. *Stars of Tomorrow*: danswedstrijd (juni-juli).

Wörthersee – www.woerthersee-classics.com. *Wörthersee Classics*: muziekfestival gewijd aan de componisten (Mahler, Berg, Brahms) die aan de oevers van dit meer verbleven.

Juli

Klagenfurt – musikforum.at. *Musikforum Viktring*.

Erl – www.tiroler-festspiele.at. muziekfestival in Erl: opera en klassieke concerten in de openlucht.

Juli-augustus

Ossiach/Villach – carinthischer-sommer.at. *Carinthischer Sommer*: muziekfestival.

Innsbruck – www.altemusik.at. *Innsbrucker Festwochen der Alte Musik*.

Mörbisch am See – www.seefestspiele-moerbisch.at. Operettefestival aan de Neusiedlersee.

Bregenz – bregenzerfestspiele.com. Internationaal dans- en theaterfestival.

Salzburg – www.salzburger-festspiele.at. Internationaal festival klassieke muziek, opera en theater.

Augustus

Kufstein – www.operettensommer.com. Operettes in de vesting.

Sankt Anton am Arlberg – www.filmfest-stanton.at. Filmfestival rond natuurfilms.

Mondsee – www.musiktage-mondsee.at. *Musiktage Mondsee*: kamermuziek (eind aug.-begin sept.).

September

Eisenstadt – www.herbstgold.at. Herbstgold Festival gewijd aan Haydn en volksmuziek uit de Balkan.

Linz – www.aec.at. Ars Electronica Festival: kunst en technologie.

September-oktober

Burgenland en Neder-Oostenrijk – www.niederoesterreich.at/weinherbst. *Niederösterreichischer Weinherbst*: optochten, wijnfontein, vuurwerk.

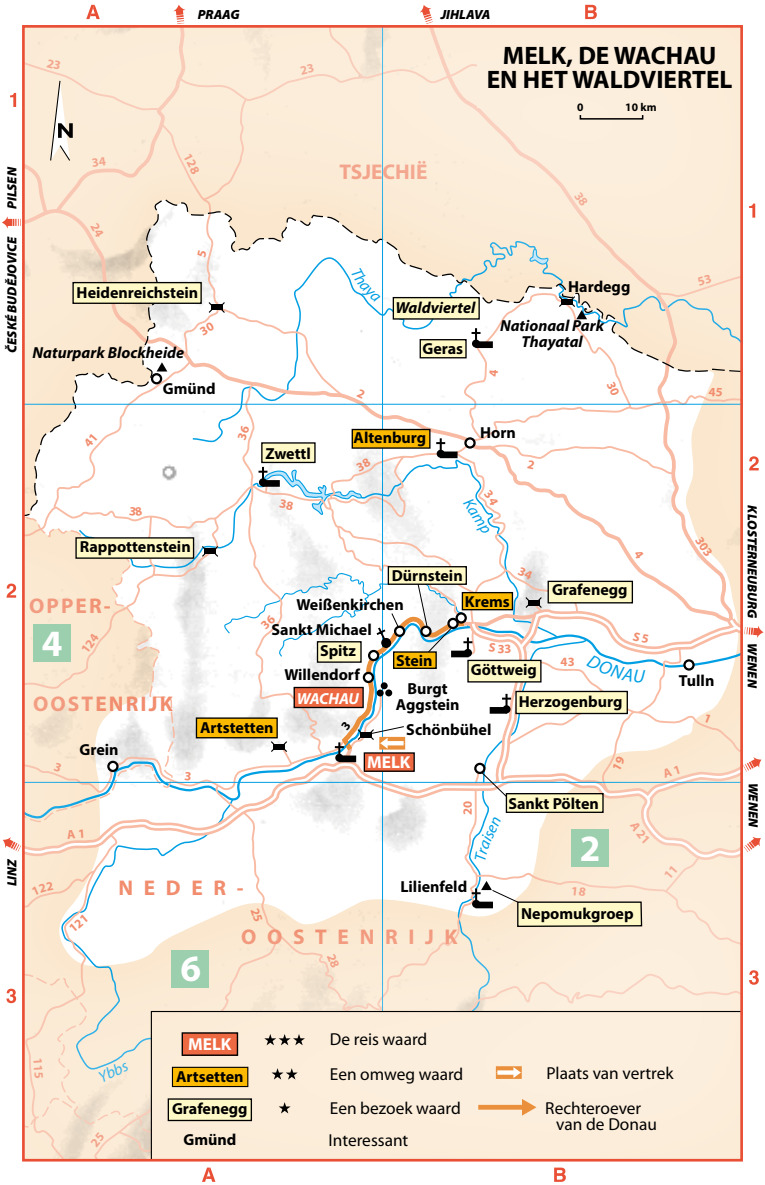
Linz – www.brucknerhaus.at. *Brucknerfest*: klassieke muziek.

Sankt Pölten – festival-musica-sacra.at. Festival van gewijde muziek.

Graz en omgeving – www.steirischerherbst.at. *Steirischer Herbst*, een multidisciplinair festival.

November-december

In het hele land – Advent- en kerstmarkten (eind nov./dec. tot Kerstmis).

3

Melk, de Wachau en het Waldviertel

MICHELINKAART 730

Stift Melk ★★★	211
Wachau ★★★	214
Krems Und Stein ★★	218
Tulln	225
Sankt Pölten ★	228
Waldviertel ★	233

Stift Melk ★★

De abdij van Melk

De abdij van Melk, een barokke overdaad boven op een overhangende heuvel met uitzicht op de Donau, is het iconische pronkstuk van Oostenrijk in deze stijl. Kleurcontrasten, sierlijke details en onverwachte perspectieven, als gevolg van de trapeziumvorm van het terrein, maken van dit benedictijnse juweel een meesterwerk, opgenomen in de Werelderfgoedlijst van de Unesco. Aan de voet van dit kolossale monument ligt het stadje met een aantal gezellige verkeersvrije pleintjes, ideaal voor een tussenstop.

📍 **Ligging**

📍 **Adresboekje blz. 213**

REGIOKAART (BLZ. 208, A1)

Neder-Oostenrijk.

28 km ten oosten van St. Pölten.

Bezichtigen

📍 *Met de auto komt u aan in het oosten en volgt 📍 'Stift Melk', of ga te voet via de Stiftsweg. ☎ 02752 55550 - www.stiftmelk.at - ♿ - eind maart-begin nov.: 9.30-17.00 u; begin nov-half maart: rondleiding (Duits en Engels) 11.00 en 14.00 u - € 13 (kind € 6,50); € 16 met rondleiding (kind € 9,50).*

Boven de hoofdstraat, met prachtige woonhuizen, prijkt de 320 meter lange zuidgevel van de **abdij**. In 1702 legde abt Berthold Dietmayr de eerste steen voor de 'barokisering' van de abdij. Architect **Jakob Prandtauer** is erin geslaagd om de bouwplaats in de vorm van een trapezium optimaal te benutten; hij ontwierp een bouwwerk dat volledig aan de plaats is aangepast. Na zijn dood in 1726 werd het ontwerp voltooid door zijn leerling **Josef Munggenast**. Naast de buitendeur die toegang geeft tot het eerste binnenplein, staan grote beelden van St.-Leopold en St.-Coloman van Melk, de beschermheiligen van de abdij, en twee bastions uit de 17de en 18de eeuw. Op het binnenste portaal staat het wapenschild van de abdij. Zodra u het voorportaal met op het plafond een schildering van St.-Benedictus, de stichter van de orde van de benedictijnen, door bent, komt u op de Prälatenhof (het Prelatenplein), dat tussen gebouwen ligt en waarvan de muren getooid zijn met beelden van de profeten en fresco's van de drie goddelijke deugden (geloof, hoop en liefde).

Kaisergang

Toegang via de keizertrap.

Met een lengte van 196 m en opgeluisterd met schilderijen waarop Oostenrijkse vorsten en regenten staan afgebeeld, leidt deze gang naar de kamers die bestemd waren voor gasten van aanzien. Keizerin Maria Theresia en haar echtgenoot Franz von Lotharingen hangen op een ereplaatsje. Sommige staatsiekamers behoren tot het heel moderne **Stiftsmuseum** en zijn te bezichtigen. Hier worden enkele draagbare altaren uit de 11de eeuw tentoongesteld, evenals een gotisch retabel van Jörg Breu, historische voorwerpen en moderne werken.

Toneel van de Oostenrijkse geschiedenis

Op de plaats van een Romeins kamp vestigde de uit Beieren afkomstige **Babenbergers** (zie blz. 63) zich in de buurt van Melk toen Leopold markgraaf werd van de kleine Ostmark. Net als de Nibelungen – Melk is het ‘Medelike’ in het Middelhoogduitse epos waarop Richard Wagner zijn beroemde opera baseerde – volgden de Babenbergers de natuurlijke richting die het Donaudal biedt: na Melk vestigden ze zich in Tulln en daarna in Wenen. Aan het einde van de 11de eeuw stond Leopold III van Babenberg zijn kasteel in Melk af aan de benedictijnen, die er een versterkt kloostercomplex van maakten. De intellectuele en spirituele uitstraling van de abdij strekte zich over heel Neder-Oostenrijk uit. De ontwikkelingen van de Reformatie schaadden de ontplooiing van het kloosterleven. De Turkse invasie in 1683 zaaide dood en verderf tot ver voorbij Wenen en de vele bezittingen van het klooster werden verwoest. Vanaf 1702 werd de abdij herbouwd en kreeg ze haar huidige vorm. In 1805 en 1809, tijdens de Franse veldtochten tegen Oostenrijk, installeerde Napoleon zijn hoofdkwartier in Melk.

Marmorsaal

Via een voorvertrek waarin de portretten hangen van abt Dietmayr en zijn architect, komt u in de **Marmerzaal**, die indruk maakt door de strenge ordening, bepaald door de pilasters van rood stucwerk, een imitatie van marmer. De allegorische voorstelling op het plafond (de Rede leidt de mensheid naar het licht van de beschaving en de cultuur) is van Paul Troger en dateert uit 1731.

Terras

Het terras ligt aan het uiteinde van de rots, op het elegante portaal dat de symmetrische gebouwen van de marmerzaal en de bibliotheek met elkaar verbindt. Hier hebt u een mooi uitzicht op de Donau en de voorgevel van de kerk.

Bibliotheek

Deze bezit 100.000 boeken en 1.800 manuscripten. Ze is versierd met een door Paul Troger geschilderd plafond dat het geloof verbeeldt, en verfraaid met verguld houtwerk; de vergulde houten beelden bij de ingangen symboliseren de vier faculteiten.

★★★ Stiftskirche

De door de abdijgebouwen omgeven **abdijkerk** domineert met haar symmetrische torens aan de westgevel en de achthoekige koepel het hele complex.

De binnenkant maakt een heel lichte indruk, zowel door de opengewerkte wanden als door de hoge zuilen met cannellures en een vernuftig gebruik van kleuren, met roodbruine, roodgrijze, grijze, okergele en gouden tinten. De weelderige inrichting bestaat uit fresco's en gouden en marmeren ornamenten. Een menigte aan figuren bevolkt de gewelven van het schip, de koepel en de altaren: in de 65 m hoge koepel tronen de Eeuwige Vader en Christus, omringd door evangelisten en kerkleraren. In het gewelf van het schip zweeft St.-Benedictus, die triomfantelijk in de hemel wordt ontvangen.

De schilderijen zijn van **Johann Michael Rottmayr** (zie blz. 90), evenals de schilderijen van de zijaltaren die de Aanbedding van de Wijzen, St.-Michaël en de doop van Christus tonen. Paul Troger schilderde de andere zijaltaren. De Italiaan Ippolito Sconzani maakte de muurschilderingen. Te midden van deze rijkdom valt het hoofdaltaar toch nog op: in het midden, de twee prinses der apostelen – Petrus en Paulus, aan wie de kerk is gewijd – die uiteengaan, hun martelaarsdood tegemoet.

In de omgeving

REGIOKAART (BLZ. 208)

★★ Schloss Artstetten und Museum A2

📍 13 km ten westen van Melk.

☎ 07413 8006 - www.schloss-artstetten.at - april-okt.: 10.00-16.30 u - museum (audiogids) € 12,80 (6-15 jaar € 9,20).

Op de plaats van het huidige kasteel stond reeds in de 13de eeuw een burcht, die vanwege de Donau als doorgangsroute zwaar onderhevig was aan de risico's van oorlogen. Haar huidige vorm met de kenmerkende contouren kreeg zij pas in 1912 toen ze werd bekroond met de uivormige torens. Het gebouw werd zwaar getroffen door twee ernstige branden, in 1730 en 1760. Artstetten kreeg historische betekenis in 1823, toen het werd overgenomen door keizer **Frans I van Oostenrijk**, neef van Marie-Antoinette, en vervolgens overging in de handen van verschillende leden van de keizerlijke familie. Aartsbisschop Karel-Lodewijk, broer van de keizers Frans-Jozef en Maximiliaan, kreeg het in 1861 en gebruikte het als zijn zomerresidentie; de inrichting van het park dateert uit deze periode. Het kasteel is nog steeds eigendom van hun rechtstreekse nazaten: de hertogen van Hohenberg. Het museum, ondergebracht in verschillende vertrekken van het kasteel, toont het leven van aartshertog **Frans-Ferdinand** (zie de *stamboom* op blz. 65).

📍 Adresboekje

Uit eten

Doorsneeprijzen

Rathauskeller - Rathausplatz 13 - ☎ 02752 20460 - www.rathauskeller-melk.at - 9.00-23.00 u (keuken 11.00-21.00 u), hoofdgerecht € 14,50/30,50. Fraai café-restaurant met gewelfde zalen en een terras op de Rathausplatz, dat uitkijkt op de abdij. Uitstekende keuken.

Een tussendoortje

Konditorei Mistlbacher - Hauptstr. 1 - ☎ 02752 52350 - www.mistlbacher.com - ma-za 8.30-18.00, zo 13.00-18.00 u. Deze oudste banketbakkerij van de stad, opgericht in 1885, biedt bijzondere gerechten, zoals de 'Frucht-Omelett' (fruit-'omelet'). Gezellig terras aan autovrije straat.

Overnachten

Goedkoop

Marillenhof - Johann-Steinböckstr. 2 - ☎ 0676 6481766 - www.marillenhof-melk.at - 🚗 - 5 kamers € 56/60 - ☹ € 11. Leuk pension met mooie kamers. Dakterras met zicht op de abdij; in het hoogseizoen wordt een biologisch ontbijt geserveerd.

Wat meer luxe

Hotel Stadt Melk - Hauptplatz 1 - ☎ 02752 52475 - www.hotelstadt-melk.at - 📍 - 13 kamers € 141/154 - ☹ € 10,50. Dit hotel met kamers in kleurige tinten is ideaal gelegen aan de voet van de abdij.

Wachau ★★★

Eenzame rotsen hoog boven de vallei, met kasteelruïnes die lijken neergezet op de lege plekken van de hellingen met wijngaarden en boomgaarden... Dit is het beroemdste deel van de Donau, zo schilderachtig en vruchtbaar dat het doet denken aan een zuidelijk landschap. Bekoorlijke dorpjes die de aandacht trekken met hun uivormige torens vormen evenzovele tussenstops, en in de zomer nodigen de oevers van de rivier uit tot een koele dip. De streek is beroemd om zijn abrikozen, die in Oostenrijk liefdevol 'Marillen' worden genoemd: aan het einde van de zomer worden ze door de kwekers overal langs de wegen verkocht, terwijl de banketbakkers er de 'Marillenknoedel' mee maken, een zoete specialiteit in de vorm van een balletje met binnenin de beroemde vrucht.

📍 Ligging

REGIOKAART (BLZ. 208, A2) EN DETAIL-
KAART VAN HET DONAUDAL (BLZ. 254-255)
Neder-Oostenrijk.

😊 Aanraders

Krems en het klooster van Melk.

🕒 Planning

Reken een hele dag voor een bezoek aan de abdij en aan Krems en Stein.

👨‍👩‍👧 Met het gezin

Een boottocht over de Donau.

📍 Praktisch blz. 217

📍 Adresboekje blz. 217

★★★ Rechteroever van de Donau

DETAILKAART (BLZ. 254-255)

📍 Route van 38 km, van Melk naar Krems, in oranje aangegeven op de kaart.

★★★ Stift Melk (ABDIJ VAN MELK) A2

Zie blz. 211.

Neem de weg op de linkeroever naar Krems.

In Grimsing liggen de eerste wijngaarden. Iets verderop ziet u op de andere oever de ruïnes van de burcht Aggstein (zie blz. 216). In **Willendorf** is een beroemd kalkstenen beeldje van 25.000 jaar oud gevonden, de 'Venus van Willendorf' genoemd, dat in Wenen in het Natuurhistorisch Museum wordt bewaard (zie blz. 131).

★ Spitz A2

Verborgen achter de fruitbomen strekt dit dorp zich uit aan de voet van de wijngaardterrassen. Er zijn historisch interessante huizen met arcaden en balkons bewaard gebleven, en pittoreske straatjes, zoals de Schlossgasse. Boven de daken is het gedrongen silhouet te zien van de parochiekerk, terwijl op de beboste berghelling de resten van de burcht van Hinterhaus opdoemen.

Kerk - Gotisch bouwwerk uit de 15de eeuw. De orgeltribune is versierd met beelden van Christus en zijn apostelen (rond 1420); het retabel (1799) van Martin Johann Schmidt, bijgenaamd 'Kremser Schmidt' (zie kader blz. 218), boven het barokke altaar beeldt het martelaarschap van St.-Mauritius uit.

Schiffahrtsmuseum - ☎ 02713 2246 - www.schiffahrtsmuseum-spitz.at - april-okt.: 10.00-16.00 u - € 6,50 (kind € 4,50). Het barokke herenhuis Erlahof beschikt over een collectie werken uit de hoogtijdagen van het houttransport,

De ruïne van het 12de-eeuwse kasteel van Aggstein ligt hoog boven de Donau.

R. Mirau/mauritus images/age fotostock

voor de komst van de stoommachine; let vooral op de ‘botentrein’ (in het Duits *schiffszug*) die stroomopwaarts gaat met een tiental schepen achter elkaar, getrokken door zo’n vijftig paarden. Op de eerste verdieping kunt u de weelderige veelkleurige marmeren deurkozijnen bewonderen, evenals het vergulde stucwerk op het plafond; in een andere zaal een prachtig barok **schippersorgel**★ (1697).

Sankt Michael AB2

De versterkte kerk van St.-Michael op de noordoever van de Donau is rond 1500 in gotische stijl gebouwd. Het oorspronkelijke bouwwerk dateert echter uit de 10de eeuw en daarmee is dit een van de oudste parochiekerken in het Donaudal. De torenspits in renaissancestijl werd na een brand in 1544 toegevoegd.

Weißkirchen B2

Dit wijndorpje ligt half verscholen tussen de Donau en de heuvels in het achterland. Het indrukwekkende silhouet van de gotische vestingkerk (15de-16de eeuw) geeft het een schilderachtige charme, zoals ook zijn smalle steegjes en de schitterende huizen met kraagstenen.

★ **Dürnstein** B2

Het stadje, dat nog steeds stadsmuren bezit, domineert vanaf de rotsen de Donau op een van de mooiste plekken van de Wachau. De wijngaardterrassen die boven het stadje om de ruïnes van een burcht liggen, produceren vermaarde topwijnen.

Hauptstraße – De **hoofdstraat**, die door het hele stadje loopt en in het oosten wordt afgesloten met een oude stadspoort, is met zijn oude huizen, waarvan sommige nog uit de 16de eeuw dateren, heel leuk. De smeedijzeren uithangborden die aan verscheidene herbergen hangen – waar u de bekende *Heuriger* (jonge wijn) kunt proeven – herinneren aan de gevangenschap van **Richard Leeuwenhart** en zijn trouwe **Blondel** (zie *kader blz. 216*).

Pfarrkirche – ☎ 02711227 - www.stift-duernstein.at - april-okt.: ma-za 9.00-18.00, zo 10.00-18.00 u - € 7,50 (6-15 jaar € 5). Het augustijnenklooster, gesticht in de 15de eeuw, werd in de jaren 1720-1725 in barokstijl verbouwd. Van de oude kloostergebouwen is op de binnenplaats het met zuilen, obelisk en beelden van de

De gevangenschap van Richard Leeuwenhart

Tijdens de Derde Kruistocht werd de Engelse koning Richard Leeuwenhart, als gevolg van onenigheid met de Oostenrijkse hertog Leopold V de Vrome, gevangengezet in **Dürnstein**. Zijn trouwe troubadour **Blondel** ontdekte waar hij zat door liedjes te spelen die de koning herkende. Richard werd echter uitgeleverd aan keizer Hendrik VI van het Heilige Roomse Rijk, die een enorme losprijs voor hem vroeg, waardoor Richard nog een jaar opgesloten zat in het kasteel van Trifels in de Rijnland-Pfalz.

kerkvaders versierde voorportaal te bewonderen. De **klokkentoren**★ is gebouwd naar een ontwerp van Matthias Stein en Josef Munggenast. Het interieur van de kerk is versierd met stucwerk; het houtwerk van het koor, van de preekstoel en van het hoofdaltaar vormt een mooie eenheid. Schilderijen van Kremser Schmidt sieren de zijaltaren. Ook de sacristie is met stucwerk versierd; er staan meubels met kostbaar inlegwerk. Vanaf het balustradeterras, dat onder aan de toren van de opmerkelijk versierde voorgevel is aangelegd, kijkt u uit over het Donaudal. 🌿 **Burgruine** – 45 min. lopen incl. terugtocht. Toegankelijk via een pad, dat begint bij de stadsmuur aan de oostkant van het stadje, waarna u over de rotsen klimt. Vanaf de ruïne hebt u een prachtig **uitzicht**★★ op Dürnstein en het Donaudal.

★★ Krems Und Stein B2

Zie blz. 218.

★ Zuidoever van de Donau KAART (BLZ. 254-255)

Minder indrukwekkend dan de noordoever en minder druk, is de zuidoever (weg B33) misschien een alternatieve route naar Krems en Stein.

Schönbühel A2

Kasteel Schönbühel, dat te zien is vanaf de grote weg die door de Wachau loopt, werd aan het begin van de 19de eeuw gebouwd op de fundamenten van een middeleeuws kasteel. Stroomafwaarts, voorbij het dorp, ligt het oude klooster van de servieten ('dienaren' van Maria, leden van een bedelorde die in de middeleeuwen werd opgericht in Toscane). Het kleine, in 1666 gestichte klooster staat op een rotspunt en ziet uit over de Donau. In de **kerk**, waarvan het plafond erg mooi is, is boven het hoofdaltaar een fraaie beeldengroep van de Bewening van Christus bewaard gebleven. Vanaf het terras met balkon met smeedijzeren hekwerk bij de apsis hebt u een mooi uitzicht over de Wachau.

Ga verder op de B33, volg dan het bord 'Burgruine Aggstein'.

Burgruine Aggstein AB2

Door zijn buitengewone **ligging**★ en zijn indrukwekkende afmetingen is deze burcht uit de 12de eeuw een van de mooiste van Oostenrijk. Omdat hij zo strategisch ligt, is er vaak om gevochten en is hij vaak verwoest, zoals door de Turken in 1529. In 1606 is hij opgeknapt door Anna von Polheim, maar in de 18de eeuw is de burcht in verval geraakt.

🌿 **2 uur incl. terugtocht.** Een steile weg verbindt het gehucht Aggstein met de toegangspoort. Het uitzicht vanaf de rots waar het kasteel op staat, is schitterend. *Terug naar de B33.*

Iets van de weg af en gedeeltelijk achter de grote bomen, biedt de bekoorlijke kerk **Sank Johann im Mauerthale** (15de eeuw) de gelegenheid voor een korte pauze in een landelijke en rustgevende omgeving, vlak bij de wijngaarden.

Neem om op de noordoever te komen de brug in Mautern en rijd door over de B3.

Praktisch

Inlichtingen

Toeristenbureau – Mittergasse 3A - Spitz - ☎ 02713 2363 - www.spitz-wachau.com.

Adresboekje

Uit eten

Weißkirchen

Goedkoop

 Weingut Hermenegild Mang – Landstr. 38 - ☎ 02715 2276 - www.weingut-hermenegild-mang.at - april-okt.: dag. vanaf 12.00 u - hoofdgerecht € 5/11. Alle bekoringen van een Heuriger met een kwaliteitswijn van het huis, geserveerd in de grote tuin met bomen. Menu met heerlijke, royaal opgediende koude gerechten: kaasplateau en fijne vleeswaren, gerookte forel, enzovoort.

Wat meer luxe

Jamek – Josef-Jamek-Str. 45 - ☎ 02715 2235 - www.jamekwein.at - di-za 11.30-16.00 u (23.00 u vr) - gesl. zo-ma en eind dec.-eind feb. - hoofdgerecht € 16,50/32,50. Restaurant uit 1912, met rustieke meubels en een elegante parketvloer, met een grote keuze uit regionale specialiteiten op de kaart. Mooie tuin.

Een tussendoortje

Spitz an der Donau

Donauprinzessin – Rollfährstr. 9 - ☎ 02713 2100 - donauprinzessin.at - maart-okt. : 10.00-21.00 u - gesl. ma-di. Een perfect adres voor een smakelijke tussenstop in het sfeervolle lokaaltje, de verlichte winter-tuin of buiten op het terras. Of het nu gaat om een koffiespecialiteit, een Wieselburger bier, een gebakje

Evenementen

Spitzer Marillenkirtag – 2 dagen eind juli. Feest gewijd aan de abrikoos.

uit een gerenommeerde bakkerij van Krems of een ambachtelijk ijsje, de specialiteit van het huis, alles is overheerlijk.

Sport en ontspanning

 Brandner Schifffahrt – ☎ 07433 259021 - www.brandner.at - mei-eind okt. Boottochten tussen Melk en Krems.

Overnachten

Spitz an der Donau

Wat meer luxe

Hotel Weinberghof – Am Hinterweg 17 - ☎ 02713 2939 - www.laglers.at - gesl. dec.-maart - 15 kamers € 106/132 ☞. Dit hotel ligt mooi tussen de wijngaarden en heeft grote, moderne en gerieflijke kamers. Verkoop en wijnproeverij op het domein.

Barock-Landhof Burkhardt – Kremserstr. 19 - ☎ 02713 2356 - www.burkhardt.at - ☑ - 11 kamers € 103/143 ☞. Dit prachtige barokke verblijf (17de eeuw) beschikt over een grote tuin met fruitbomen en schitterende rozenperken. Mooie kamers met meubels in antieke stijl. Royaal ontbijt, tijdens het seizoen geserveerd op het terras met uitzicht op de Donau.

Weißkirchen

Wat meer luxe

Hotel Donauwirt – Wachaustr. 47 - ☎ 02715 2247 - www.donauwirt.at - 14 kamers € 70/85 ☞. Hotel met gerieflijke, moderne kamers, enkele met terras met uitzicht op de Donau. Mooie tuin.

Krems Und Stein ★★

Krems, aan de oostkant van de Wachau, strekt zich uit over de terrassen op de linkeroever van de Donau, aan de voet van met wijnstokken begroeide heuvels. De vrij grote plaats bestaat feitelijk uit twee plaatsen, Krems en Stein, met daartussenin de wijk Und. Oostenrijkers schrijven dan ook Krems Und Stein. Sinds 2000 staan Krems en omgeving vanwege het landschap op de Unesco-werelderfgoedlijst.

Ligging

REGIOKAART (BLZ. 208, B2),
PLATTEGROND VAN KREMS UND STEIN
(BLZ. 220)

24.919 inwoners – Neder-Oostenrijk.
Krems aan de Donau ligt 77 km ten noordwesten van Wenen.

Aanraders

Het centrum van Krems, met het stadsmuseum, en dat van Stein.

Planning

Reken op een halve dag voor beide stadscentra, een hele dag incl. de musea. Krems Und Stein is ook een ideale uitvalsbasis om het Donaudal te verkennen.

Praktisch blz. 224

Adresboekje blz. 224

★★ Krems

PLATTEGROND (BLZ. 220)

In de oude binnenstad van Krems liggen talloze schilderachtige pleinen en straatjes.

Obere en Untere Landstraße

Vanuit het westen komt u via de **Steiner Tor**, een monumentale poort uit 1480, in de Obere Landstraße. Op de poort staat een achthoekige barokke toren met een daklantaarn en hij wordt geflankeerd door twee peperbustorentjes. Langs de Obere en Untere Landstraße, die samen de ruggengraat vormen van het oude Krems, zijn oude renaissance- en barokhuizen te bewonderen.

Bürgerspitalkirche (BURGERGASTHUISKERK)

Obere Landstr. Deze vredige gotische kapel is het enige gebouw dat resteert van het oude gasthuis, dat in de 15de eeuw op deze plaats werd gebouwd. De sfeer in het sobere, enkele schip met kruisgewelven stemt tot zwijgen. Aan beide zijden van het hoofdaltaar zijn twee prachtige vergulde houten beelden te bewonderen van Matthias Schwanthaler.

Na een bezoek aan deze kerk is de **Dreifaltigkeitsplatz** (Drie-eenheidsplein), dat in 1738 is aangelegd door Josef Matthias Götz, een kleine omweg waard.

Kremser Schmidt: de meester van Krems

De schilder Johann Martin Schmidt (1718-1801), bijgenaamd **Kremser Schmidt**, heeft lange tijd in Krems gewoond. Deze kunstenaar heeft voor heel veel abdijen en kerken in Oostenrijk gewerkt en een groot aantal werken nagelaten. Samen met Anton Maulbertsch en Paul Troger is hij een van de grote Oostenrijkse schilders uit de barok.

De Steiner Tor, de hoofdingang van Krems

Vladislav Zolotov/Getty Images Plus

Pfarrkirche

Pfarrplatz. De grote **parochiekerk**, in 1630 in barokstijl gebouwd door de Italiaanse architect Biasino, is overladen met beelden en verguldsel. De gewelven van schip en koor zijn versierd met fresco's uit het einde van de 18de eeuw van Johann Martin Schmidt, bijgenaamd Kremser Schmidt (*zie kader hiernaast*).

★ Piaristenkirche

Frauenbergplatz. Deze originele kerk domineert de oude stad. Het koor van de toch al hoge driebeukige hallenkerk is verhoogd. De gewelven hebben prachtige geschakelde puntbogen. Het koor werd voltooid in 1457. Het hallenschip, uit de jaren 1511-1515, is geïnspireerd door de Stephansdom in Wenen (*zie blz. 112*). De Franz Xaver Kapelle (1640) tegenover de ingang is te danken aan de jezuïeten, aan wie de kerk in 1616 werd toevertrouwd. Bij de ingang is een fresco te zien van Kremser Schmidt, dat de dood van St.-Franciscus Xaverius aan de poort van China voorstelt. De statige Maria-Tenhemelopneming in het midden van het **hoofdaltaar** (1756) en tien andere werken die het monument sieren, zijn ook van zijn hand. Let op de vermakelijke **koorstoelen**, die stylistisch in de vroege renaissance thuishoren maar 17de-eeuws zijn. In 1776, toen de orde van de jezuïeten verboden werd, gaf keizerin Maria Theresia de kerk en de naastgelegen school in handen van de piaristen, een in 1597 in Midden-Europa gestichte orde van rooms-katholiek onderwijs. Deze beheert de kerk nog steeds..

★ Museum Krems

Körnermarkt 14 - ☎ 02732 801567 - www.museumkrams.at - april-okt.: 10.00-18.00 u; gesl. rest v.h. jaar - € 7,50 (tot 19 jaar gratis), combikaartje Kunstmeile Krems € 18.

Het vroegere dominicanenklooster herbergt een boeiende expositie over de historie van de stad en de wijn. De gotische kloosterkerk (nu ook gebruikt als expositieruimte), sober en streng zoals de bedelorden willen, bewaart bijzondere 13de-eeuwse fresco's. De oude onderbouw van het bouwwerk harmonieert met het moderne uiterlijk.

Vertaling	Carlijn Brouwer, Nicolet de Jong, Annelies Kin, Ellis Langenkamp, Karin Snoep
Eindredactie	Frans van der Heijden
Opmaak	Asterisk*, Amsterdam
Omslagfoto	Bluejayphoto/iStock
Oorspronkelijke titel	Guide Vert Autriche
Oorspronkelijke uitgever	Michelin, Parijs
Uitgeefdirecteur	Philippe Orain
Uitgevers	Hélène Payelle (Michelin, Parijs) Lieven Defour (Lannoo, Tielt)
Eindredacteur	Stéphanie Vinet
Redactie	Jean-Charles Pharamond, Hélène Bienvenüe, Clarisse Bouillet, Tiphaine Cariou, Marie Delbès, Renaud Dechamps, Walter Doralt, Serge Guillot, Michael Hertlein, Gaëlle Lapandry, Marie-Therese Pachta, Christian Rault
Grafisch ontwerp	Christelle Le Déan, Sandro Borel, Justeciel
Omslagontwerp	Keppie & Keppie, Varsenare
Cartografie	Costina-Ionela Lungu, Ecaterina-Paula Cepraga, Gabriel Dragu, Denis Rasse
Met dank aan	Florian Wiesinger (toeristenbureau van Wenen) en Susanne Höller (toeristenbureau van Graz), Marion Capera, Cristian Catona, Oana Dimitriu, Hervé Dubois, Bogdan Gheorghiu, Pascal Grougon, Marie Simonet, Claudiu Spiridon, Stéphanie Vinet

© Michelin

© Cartografie: Michelin

© Nederlandse tekst: Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2023

Het redactieteam heeft de grootste zorg besteed aan de samenstelling en de controle van deze gids. Maar omdat de gegevens voortdurend gewijzigd worden, moet de praktische informatie (prijzen, adressen, bezoeken, telefoonnummers, bezienswaardigheden, internetadressen) worden beschouwd als een aanwijzing. Het is dan ook best mogelijk dat bepaalde info bij het verschijnen van deze gids niet helemaal correct of volledig is. Wij kunnen daar niet verantwoordelijk voor worden gesteld.

Deze gids bestaat voor en door u; u bewijst ons dan ook een grote dienst door eventuele tekortkomingen of vergissingen te melden. Aarzel niet om ons uw opmerkingen en suggesties over de inhoud van deze gids mee te delen. Bij een eerstvolgende bijgewerkte editie zullen wij daar rekening mee houden.

Contactadres

De Groene Reisgids
Uitgeverij Lannoo
Kasteelstraat 97
B-8700 Tielt
degroenereisgids@lannoo.be

De Groene Reisgids
Uitgeverij Terra Lannoo
Postbus 23202
1100 DS Amsterdam Zuidoost
info@terralannoo.nl

www.lannoo.com

D/2023/45/464 - NUR 512

ISBN 978 94 014 8920 1

Niets uit deze uitgave mag worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.